

तू माझा सांगाती

“हल्ली मी डॉक्टरांच्याकडे जातच नाही. माझ्या प्रकृतीबद्दलचा नेमका आणि खात्रीचा सल्ला मला माझ्या मोबाईलकडूनच मिळतो. तो माझ्या रक्तातली साखर वेळच्या वेळी तपासतो, इन्सुलिन किती घ्यावं ते सांगतो, माझ्या प्रत्येक शंकेचं निरसन तत्परतेने करतो. शिवाय धडधड, थकवा, वेदना वगैरे सगळ्या तक्रारींचं ताबडतोब निदान करून त्यांच्यावरचा अचूक तोडगाही सांगतो.”

असा खिशातला धन्वंतरी प्रत्येकाला मिळाला तर.....?

त्या भन्नाट कल्पनेवर रॉबिन कुकची ‘द सेल’ नावाची विज्ञानरंजक कादंबरी आधारलेली आहे. बुद्धिमान, शिकाऊ संगणकाचं अमानुष तर्कशास्त्र, त्याचा अनिर्बंध वापर आणि संवेदनाशील माणसाने त्याच्याशी दिलेली झुंज या संघर्षातून कादंबरीचं थरारनाट्य साकारतं....

आणि कानफाट्या मोबाईलच्या खलनायकी प्रतिमेवर शिक्कामोर्तब होतं!

मोबाईल-फोन प्रचलित व्हायला लागल्यापासूनच अनंत समस्यांचं खापर त्याच्या माथ्यावर फोडलं गेलं आहे. नव्या सुनेसारखंच प्रत्येक नव्या शोधाचंही स्वागत साशंक मनानेच होतं. लेखनाचा प्रसार झाला तर स्मरणशक्ती दुबळी होईल याची सॉक्रेटिसाला खात्रीच होती. छापखान्यांमुळे आलेला माहितीचा पूर भ्रमिष्टपणा वाढवेल अशी भीती सोळाव्या शतकातल्या जाणत्यांना वाटली तर रोजची ताजा खबर पेपरातून वाचल्यामुळे लोकांचं एकमेकांशी संभाषण बंद होईल अशी अठराव्या शतकातल्या फ्रेंच पुढाऱ्यांना आशंका होती.

मोबाईल फोन तर आल्याआल्या कानाकानाशी अहोरात्र लगटले. नवलाईच्या त्या सलगीमुळे नवलाख कुशकांचा पूर आला. ‘मुलं मोबाईलवर बोलण्यात, गेम्स खेळण्यात वेळ घालवतात आणि अभ्यास, खेळ वगैरेकडे दुर्लक्ष करतात’, ‘मोबाईलवर बारीक अक्षरांतला मजकूर सतत वाचून डोळे कोरडे होतात; त्यांच्यावर ताण येतो, मग डोकंही दुखतं’, ‘रात्री मोबाईल उशाशी ठेवून पुन्हापुन्हा पाहिला की झोप नीट लागत नाही’, ‘मोबाईल फोन आणि व्हाॅट्सॅपवर संपर्क साधल्यामुळे माणसं हल्ली एकमेकांशी संवाद साधत नाहीत; एकलकोंडी होत चालली आहेत’, ‘खालमुंडी ठेवून तासन्तास मोबाईलवर टाईप केल्याने बोटांचे सांधे धरतात; मान अवघडते, पाठ दुखते’, ‘बाहेरून आल्यावर हातापायांबरोबर मोबाईल धुतला जात नाही. त्याने जंतू फैलावतात’..... अशी एक ना दोन, अनेक खुसपटं काढली गेली. पण त्यांच्यातले बहुतेक दोष

वस्तुनिष्ठ नसून व्यक्तिनिष्ठ आहेत हे सहज ध्यानात येतं. त्यामुळे मोबाईलचा वापर वाढतच गेला.

मोबाईलच्या लहरी आणि भट्टीतल्या मायक्रोवेव्हज् यांची जातकुळी एकच असल्याचं समजल्यावर नव्याने घबराट फैलावली. मोबाईलच्या लहरींनी जवळपासचं तापमान वाढू शकतं. बाह्यकानापासून मेंदूपर्यंत हाडाचा अडसर नसतो. सतत कानाशी धरलेल्या मोबाईलमुळे मेंदूकडे मायक्रोवेव्हज् जात रहातात. पण दहा वर्षांच्या अभ्यासात तशा वापरानेही मेंदूवर काही लक्षणीय परिणाम झाल्याचं आढळलं नाही.

तरीही आरोपांचं गांभीर्य वाढत गेलं. 'मोबाईलमुळे ऑटिझम होतो', 'मल्टिपल स्क्लेरॉसिस होतो', 'हृदयाच्या पेसमेकर्सच्या कामात मोबाईलच्या लहरींनी अडथळा येतो', 'अतिदक्षताविभागातल्या जीव वाचवणाऱ्या यंत्रणेचं कामकाज त्यांच्यामुळे ठप्प होतं' असेही आळ आले. त्यांनाही वैज्ञानिक आणि वैद्यकीय पुराव्यांचं पाठबळ मिळालं नाही.

मग सहज फेटाळता न येणारे आरोप सुरू झाले. कॅन्सरसारख्या गंभीर आजारांचं मूळ मोबाईलच्या लहरींत असल्याचा बोभाटा झाला. त्याला अपुऱ्या अभ्यासाचा आणि फुटकळ अहवालांचा आधार दिला गेला. अणुऊर्जेच्या गॅमा लहरी आणि क्ष-किरण यांनी कॅन्सर होऊ शकतो तर तो मोबाईलच्या लहरींनीही होईलच असा दावा तर्कशुध्द वाटतो, दुष्टशंकी मनाला पटतो. पण विज्ञानाचे नियम मानवी तर्काशी सुसंगत असतातच असं नाही. सूर्यप्रकाशाच्या लहरींची शक्ती मोबाईल-लहरींच्या लाखोपटीने अधिक असते. अल्ट्राव्हायोलेट, गॅमा आणि क्ष किरण त्याहूनही अधिक शक्तिशाली आणि म्हणून घातक असतात. शरिरातल्या रसायनांचं विघटन करणं, डीएनएमध्ये दोष निर्माण करणं हे दुबळ्या मोबाईल-लहरींच्या आवाक्यातलं काम नाही. त्या कॅन्सरला कारणीभूत होतील हा दावा विज्ञानाला पटत नाही. अमेरिकेतल्या रॉबर्ट पार्कसारख्या आणि आपल्याकडच्या एस.टी.लक्ष्मीकुमारांसारख्या ऋषितुल्य शास्त्रज्ञांनी तसा जाहीर निर्वाळा दिला आहे. न्यू इंग्लंडमधल्या आठ वर्षे चाललेल्या प्रयोगातून किंवा युरोपमधल्या पाच देशांत मिळून अडीच लाख आणि डेन्मार्कमध्ये चार लाख मोबाईलधारकांवर केलेल्या प्रयोगांतही मोबाईलचे तसे दुष्परिणाम असल्याचं सिध्द झालं नाही.

पण कुठल्याही गोष्टीचा दुष्परिणाम 'कधीही होणार नाही' हे सिध्द करणं महाकठीण असतं. जोवर ते सिध्द होत नाही तोवर तो किडा लोकांच्या डोक्यांतून निघत नाही. तरीसुध्दा मोबाईलने मिळालेल्या सुविधाही हव्याच असतात. त्यासाठी हट्टाने मोबाईल वापरला की मनातल्या संघर्षामुळेच भलभलते त्रास सुरू होतात. तो संघर्ष टाळायला, केवळ मनःशांतीसाठी

काही किरकोळ पथ्यं पाळायला काहीच हरकत नाही. लहरींची देवाणघेवाण मोबाईलच्या मागच्या भागातून होते. म्हणून फोन खिशात ठेवताना आपल्या अंगाला पाठमोरा न ठेवता सामोरा ठेवावा. मोबाईलवरून मुद्द्याचं तेवढंच बोलावं. वायफळाचे मळे फुलवू नयेत. व्यवसायासाठी मोबाईलवर बोलणं आवश्यक असलं तर स्पीकरचा किंवा इयरफोन्सचा वापर करावा आणि जेव्हा सोयीचं असेल तेव्हा टेक्स्ट करावं. जेव्हा संदेश पकडायला फोन धडपडत असतो तेव्हा तो चाचपडायला अधिक लहरी बाहेर पसरवतो. म्हणून कनेक्शन लागेपर्यंतचा रिंगटोन ऐकत बसणं टाळावं. मोबाईलवरून बोलताना रेंज दाखवणाऱ्या रेषांवर लक्ष ठेवावं. एक-दोनच रेखा असतात तेव्हा चाचपडणं अधिकच वाढलेलं असतं. बंद गाडीत किंवा लिफ्टमध्येही तीच अडचण होते. तशा वेळी स्पीकरवर, मोजका निरोप देऊन संभाषण थांबवावं. रात्रीच्या वेळी गरज नसली तर मोबाईल बंदच करून ठेवावा म्हणजे उगाच झोपमोड होणार नाही.

इतकी पथ्यं पाळली की मोबाईल निःशंकपणे वापरता येईल. मोबाईलच्या तंत्रात सतत नवी भर पडत असते. नेहमीचा वापर असला की त्या नवलाईच्या स्पर्धेत आघाडीवर रहाणं आपसूकच जमतं. ती नवाई केवळ छंदफंद, गप्पाटप्पा यांच्यापुरती मर्यादित नाही. संशोधनांनी सुसंस्कृत झालेला मोबाईल सात पावलंच नव्हे तर सात खंडं सोबत करणारा मित्र बनू शकतो. न्यूझीलंडमध्ये मीटिंग चालू असताना, कसलाही गाजावाजा न करता, व्हॉट्सॅपवरून न्यूरॉकमधल्या वरिष्ठांचा सल्ला मिळवून देतो आणि पुण्यातल्या आजारी बाळाची खुशालीही सांगतो. भारतात राहून अमेरिकेची कामं करणारे, विश्वाचे युवा नागरिक पोटापाण्यासाठी रात्ररात्र जागतात. रात्रीबेरात्रीही मोबाईल गरजेला वाजेलच ही खात्री त्यांना अत्यावश्यक वाटते आणि तो वाजला नाही तर सगळं आलबेल असल्याची निश्चिंती लाभते. बहुतेक वेळा, खणखणीत साद घालू शकणारा मोबाईल उशाला घेऊनच त्यांना निर्धास्त झोप लागते. ती त्यांची प्राथमिक गरज आहे; व्यसन किंवा नोमोफोबिया नव्हे.

आताची तरुणाई हौसेचा प्रवासही बराच करते. जगभरातला प्रवास, गिर्यारोहण, रानावनातलं ट्रेकिंग यांत प्रकृतीच्या कुरबुरी होत नाहीतच असं नाही. पण प्रत्येक दुखण्यात, खिशातल्या मोबाईलमुळे घरचे डॉक्टर हाकेच्या अंतरावर सापडतात. अंगावर पुरळ आला, डोळे लाल झाले, पाय मुरगळला तर त्या भागाचे फोटो काढून ते डॉक्टरांना पाठवणं जमतं. योग्य सल्ला तत्काळ मिळतो. एव्हरेस्टसारख्या जान्यामान्या शिखरांची अठरा हजार फुटांपर्यंतची उंची आणि आंतरराष्ट्रीय मान्यता पावलेल्या बहुतेक साहसवाटा 'श्री-जी'च्या कक्षेत येतात. सौर-ऊर्जेवर चालणारा फोन असला तर चार्जिंगचीही कटकट नाही. धाडसाच्या टापूतले विशिष्ट

आजार जाणणारं ॲप फोनमध्ये आधीच भरून ठेवलं तर कित्येक दुखणी मुळातच निस्तरता येतात. आणीबाणी उद्भवलीच तर फोनवरून संपर्क तर साधता येतोच पण व्हॉट्सॅप, फेसबुकावरूनही मदतीसाठी रान उठवता येतं.

दारू-सिगारेटचं व्यसन सोडताना नेमक्या मोहाच्या क्षणी कान धरणारे, नैराश्याच्या गर्तेत ब्लेडने मनगट कापण्यापूर्वी हात थोपवणारे आणि भयचिंतेने बुध्दीचा कडेलोट होण्यापूर्वी भक्कम आधार देणारे, औषध सुचवणारे समुपदेशकही स्मार्टफोनमुळे हाकेसरशी उत्तर देतात. परिस्थिती वेळच्या वेळी आटोक्यात येऊ शकते.

तरुण मातांना त्यांच्या स्वतःच्या प्रकृतीबद्दल, तान्हुल्याच्या संगोपनाबद्दल पदोपदी सल्ला हवा असतो. मधुमेही रुग्णांनाही रक्तातल्या साखरेच्या नियंत्रणासाठी डॉक्टरांच्या मताची गरज वरचेवर भासते. तसं मार्गदर्शन करणारी मोबाईल-ॲप्स मातब्बर वैद्यकीय संस्थांच्या मदतीने बनवली गेली आहेत.

कॅलिफोर्नियाच्या युनिव्हर्सिटीतले डॉ.ॲड्रॅकॅन काड्यापेटीयेवढे जुने मोबाईल्स उलगाडून त्यांना नवा संगणकी मॅदू देतात आणि त्यांच्यापासून वैद्यकीय प्रयोगशाळांतल्या अवजड यंत्रणांच्या चिमुकल्या, सक्षम आणि स्वस्त प्रतिकृती बनवतात. त्यांच्यातल्या इवल्याशा कुप्यांत पाणी, रक्त वगैरेंचे नमुने घातले की ते तपासून तिथल्या तिथे रिपोर्ट मिळतो. रक्तातली साखर, क्षार वगैरेंचं प्रमाण तर समजतंच पण कुठल्याही दुर्गम भागातलं पाणी पिण्यालायक आहे की नाही, हवा किती दूषित आहे, वनस्पती विषारी आहेत का याचीही माहिती मिळते. जगभरातून तसे रिपोर्ट्स ज्या-त्या पत्त्यासकट डॉ.ॲड्रॅकॅनकडे पोचतात. जगाच्या नकाशात मानवी आरोग्याच्या दृष्टिकोनातून नोंदी होतात.

२०१२मध्ये स्मार्टफोनच्या पाठुंगळीवर बसणाऱ्या एका छोट्या यंत्राला एफडीएची मान्यता मिळाली. त्याला बोटामधल्या स्पंदनांवरून हृदयाची अनियमित धडधड नोंदता येते. तशाच दुसऱ्या एका यंत्राला नाडी, श्वसनाचा वेग, रक्तदाब आणि रक्तातलं ऑक्सिजनचं प्रमाण दहा सेकंदात मापता येतं. तसाच ईसीजी नोंदणारा मोबाईल-मित्रही लवकरच अवतरणार आहे. स्मार्टफोनसोबत स्वस्त एलईडी प्रकाश वापरून सूक्ष्म पेशींच्या गाभ्यात डोकावायचीही किमया मॅसॅच्युसेट्सच्या केम्ब्रिज विद्यापिठातल्या शास्त्रज्ञांना साधली आहे. आता प्रत्येक पेशीची 'डीएनए-आरएनए'वाली सही त्या सुशिक्षित मोबाईलच्या संगणकी मॅदूला ओळखता येते. ती ताडून जंतूंची, एड्ससारख्या विषाणूंची लागण तो पटकन शोधू शकेल. जगभरातल्या भ्रमंतीत

तसे मोबाईल-पाठीराखे तरुणाईच्या खिशात सहज मावतील आणि खिसा रिकामाही करणार नाहीत.

रॉबिन कुकच्या कादंबरीने मोबाईलच्या राक्षसाचं भेवडवणारं स्वरूप चितारलं हे खरं. पण त्यामुळे संशोधक सावध झाले. मोबाईल-अॅप्स कादंबरीतल्यासारखी हाताबाहेर जाऊ नयेत म्हणून त्यांच्यावर एफडीएने कडक निर्बंध घातले. रुग्णांना आपल्या आपण, स्वतंत्रपणे उपचार करून घ्यायला शिकवणाऱ्या अॅप्सवर निर्बंधक संस्थांनी करडी नजर रोखली आहे. सर्वसामान्य लोकांवर त्यांच्या चाचण्या करायला पूर्ण मनाई आहे.

रुग्ण, डॉक्टर्स, संगणक तज्ज्ञ, कायदेतज्ज्ञ आणि सुजाण नागरिक या साऱ्यांनी त्या अॅप्सच्या नेहमीच्या वापराबद्दलचं धोरण आखायला मदत करावी असं एफडीएचं आवाहन आहे. आपण, सुजाण माणसांनीच डोळ्यात तेल घालून ते धोरण नीट आखलं आणि वेळोवेळी कटाक्षाने सुधारलं तर मोबाईलचा भयावह भस्मासुर बनणार नाही. तो माणसाचा मायाळू मित्रच राहिल.

डॉ. उज्वला दळवी

-ujjwalahd9@gmail.com

(‘लोकप्रभा’ च्या सौजन्याने)